УДК 821.161.2.-94

КОНЦЕПЦІЇ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ КОЗАЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX СТ. (ЗА ПОВІСТЮ М.ГОГОЛЯ "ТАРАС БУЛЬБА" ТА ДРАМОЮ М.КОСТОМАРОВА "САВА ЧАЛИЙ")

Краснопьорова М.С., студент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню принципів зображення образу козацтва у творах М.Гоголя "Тарас Бульба" і М.Костомарова "Сава Чалий".

Ключові слова:образ, принцип, козацтво, романтичний, критичний, феномен.

Краснопёрова М.С. КОНЦЕПЦИИ МОДЕЛИРОВАНИЯ ОБРАЗА КАЗАЧЕСТВА В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 19 СТ. (ПО ПОВЕСТИ Н. ГОГОЛЯ "ТАРАС БУЛЬБА" И ДРАМЕ Н. КОСТОМАРОВА "САВВА ЧАЛЫЙ") / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Украина

Статья посвящена исследованию принципов изображения образа казачества в произведениях Н.Гоголя "Тарас Бульба" и Н.Костомарова "Сава Чалый".

Ключевые слова: образ, принцип, казачество, романтический, критический, феномен.

Krasnopyorova M.S. CONCEPTIONS OF CREATION THE CHARACTER OF THE COSSACKS IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE 19TH CENTERY ON THE NOVEL BY N.GOGOL "TARAS BULBA" AND N. KOSTOMAROV "SAVA CHALYI" / Kyiv National Taras Shevchenko University, Ukraine.

Article is dedicated to a study of principles of representation the character of the Cossacks in the literary works by N.Gogol "Taras Bulba" and N. Kostomarov "Sava Chalyi".

Key words: character, principle, the Cossacks, romantic, phenomenon.

Велике значення в багатогранній українській художній літературі займають твори присвячені минулому нашої країни, зокрема трьохсотлітній історії Запорозької Січі. Оцінку ролі Запорожжя в українській історії знаходимо в багатьох художніх творах різних родів і жанрів: романах, поемах, віршах, драмах тощо. Погляди на козацтво відбиті також у наукових працях (монографічних дослідженнях, статтях, рецензіях).

Історична концепція про роль Запорозької Січі складна, неоднозначна і суперечлива. У різних авторів вона істотно різниться, погляди одного письменника можуть зовсім перекреслювати бачення іншого.

У зв'язку з наґальною необхідністю дослідження феномену українського козацтва, потребою виявлення спільного та особливого в його розвитку, об'єктивного, масового та індивідуального, проблемами типології та періодизації, зростає зацікавленість науковців питанням зображення козацтва в художній літературі; адже величезний вплив, який справляло і справляє козацтво на творчість письменників, зумовив появу великої кількості літературних творів, присвячених цій темі. А художня література, як відомо, часто має джерелознавчий, історичний характер. Як писав великий вчений античності Аристотель у "Поетиці": "… историк и поэт отличаются друг от друга не тем, что один пользуется размерами, а другой нет…но они различаются тем, что первый говорит о действительно случившемся, а второй о том, что могло бы случиться. Поэтому поэзия философичнее и серьёзнее истории: поэзия говорит более об общем, история – об единичном" [1, 35-36].

Так, визначенню підходів до зображення козацтва в творчому доробку українських письменників присвячені наукові публікації В.Кошелєва, А.Чернова "Феномен "козачества" в произведениях Н.И.Костомарова", Тихомирова В. "Принципы историзма в повести Гоголя "Тарас Бульба" (традиции В.Скотта и новаторство)", В.Середи "Запорозьке козацтво як вияв національно-патріотичної ідеї у творчості І.Нечуя-Левицького", Л.Мірошниченка "Запорожжя в творчості О.Довженка", І.Дзири "Запорозьке козацтво в художній спадщині Пантелеймона Куліша". Однак, попри велику розробку цієї наукової проблеми, залишаються мало дослідженими принципи зображення українського козацького руху в порівняльному аспекті; тому ця робота є спробою здійснити порівняльний аналіз концепцій моделювання образу козацтва (за творами М.Гоголя "Тарас Бульба" і М.Костомарова "Сава Чалий").

Поставлена мета передбачає розв'язання низки **завдань**: з'ясувати основні підходи до зображення доби козаччини; здійснити порівняльний аналіз змалювання козацьких часів у творах М.Гоголя і М.Костомарова; виявити причини розбіжностей у поглядах письменників на феномен козацтва.

Практичне значення роботи визначається тим, що зібраний протягом проведення дослідження матеріал може бути використаний у шкільних та вузівських курсах з української літератури, а також при подальшому вивченні ролі козацтва в творчому доробку письменників.

Відомо, що з дитинства предметом зацікавленості М.Гоголя була історія, насамперед часів козаччини. У 1830-32 Гоголь працював над романом, у якому головним героєм мав бути Я.Острянин (Остряниця). 1831 р. написав роман "Гетьман", у 1834 р. – "Кровавый бандурист", який цензура не дозволила до друку, тому письменник переробив його на "Пленника". Крім того, Гоголь планував написати історію України в 6 томах.

Козаччина і посткозаччина – одна з центральних тем збірок повістей Гоголя "Вечори на хуторі біля Диканьки" (1832) і "Миргород" (1835). Однак найвизначнішим твором М.Гоголя, яким автор апелює до історичного минулого України, а саме до рицарського козацтва запорозького, є повість "Тарас Бульба", написана 1835 р., потім доповнена й перероблена автором у 1842.

Повість відтворює насамперед загальний дух козаччини; твір сповнений патетики у зображенні демократизму Запорозької Січі, могутності й непохитності постатей тих героїчних часів. Письменник акцентує на високому рівні освіченості козаків. Це і випускники Київської академії Остап та Андрій, і сам Тарас Бульба, який не лише майстерний воїн, а й універсально освічена людина, про що свідчить його ознайомленість із творчістю Горація. Однак найбільш яскраво та захоплено автор повісті описує козацьку вдачу та устрій Запорозької Січі, який він неодноразово порівнює з республіканським. Попри надзвичайно драматичне становище козаків у повісті: їм доводиться вести боротьбу на два фронти – з поляками і з татарами, козаки навіть не замислюються про інший шлях, аніж шлях безкомпромісної боротьби з ворогами. Як влучно зауважує Тихомиров В.: "Идея народной вольницы, сечевого товарищества превратилась в пафос "Тараса Бульбы" [2, 98].

М.Гоголь зображує козаків виключно в героїчному плані. Запорожці, на чолі з Тарасом Бульбою, наділяються автором найкращими рисами, як-то духовною незалежністю, байдужістю до збагачення, честю, вірністю, культом побратимства, здатністю до самопожертви, а головне – любов'ю до України. Навіть те, що один з головних героїв Андрій здійснює фатальну помилку – закохується в польську панянку і тому порушує найголовнішу етичну норму запорожців – вірність Батьківщині, лише підкреслює рицарство Тараса Бульби, адже, незважаючи на батьківські почуття, він здатний пожертвувати сином заради долі країни. Почуття священного обов'язку для справжнього козака – понад усе.

Таке ідеалізоване, дещо утопічне зображення запорозького козацтва пояснюється ще й тим, що "Тарас Бульба" не є повістю історичною в традиційному розумінні, адже дія твору відбувається в давнину, але коли саме – невідомо. Жодного конкретного історичного факта в ній немає, навіть осада Дубно співвіднесена в повісті не з історією, а з легендою, до того ж нічого в творі, крім назви міста, не пов'язано безпосередньо навіть з цією легендою. У другій редакції повісті є розгорнутий опис Січі, проте цей нарис більш дає гоголівську утопію, ніж зображення Січі навіть такою, як її знав за джерелами Гоголь.

Дослідники, які шукали історичні джерела "Тараса Бульби", могли вказати майже виключно ряд, так би мовити, художніх барв, ряд побутових рис, взятих Гоголем з "Історії Русів" та ін. джерел; фактів проте письменник з джерел не брав.

Як відомо і як це неодноразово зазначалось дослідниками і коментаторами повісті, письменник відносить її дію і до XV і до XVI століття, а імена, в ній згадані, стосуються XVII ст. (Микола Потоцький, Остряниця), як і інші деталі. Оскільки, як вже зазначалось вище, Гоголь був серйозним істориком України, ці факти не можна вважати помилками. Це означає, що автор і не збирався відтворювати картину історичного XV, XVI чи XVII століть, що він будував певний загальний образ епічної, пісенної, героїчної та ідеальної козацької вольниці, умовно співставляючи його з невизначеним минулим. Слід вважати, що ця невизначеність також входила в художні та ідейні замисли М.Гоголя.

Поза сумнівом, характери і суспільний устрій Січі та українського козацтва взагалі, зображені в "Тарасі Бульбі", приваблюють письменника; саме ці суворі, героїчні звичаї козацької волі, за Гоголем, виковують міцні характери могутніх людей, виведених на сцену в цій прозовій поемі. Козацтво як колектив, суспільство стає головним "героєм", об'єктом зображення і навіть захоплення автора.

Немає причин повертатися до питання про історичні точності у гоголівському описі Січі. Використавши ряд джерел, Гоголь вільно вибирав з них ті риси, які йому були потрібні, і так само залишав у стороні решту; відібране він опрацьовував методом мистецтва; у результаті вийшла поетична картина певного ідеалізованого суспільства, епічного буття, яке породжує героїв-козаків.

Вже з самого початку повісті М.Гоголь накопичує визначення, риси, відтінки, які характеризують козацтво як вільне народне суспільство: "Это было, точно, необыкновенное явление русской силы: его вышибло из народной груди огниво бед… Вместо прежних уделов, мелких городков, наполненных псарями и ловчими, вместо враждующих и торгующихся городами мелких князей возникли грозные селения, курени и околицы, связанные общей опасностью и ненавистью против нехристианских хищников" [3, 100]. Далі письменник знов підкреслює демократизм і єдність козацького суспільства:

"…гетманы, избранные из среды самих же козаков, преобразовали околицы и курени в полки и правильные округи" [3, 100].

Звісно, соціальна структура козацтва вимальована Гоголем туманно, але це знов-таки має свій сенс. Автор чудово розбирався в питаннях соціальної структури суспільства минулого, про що свідчать його історичні конспекти, плани, замітки. Він завуалював цей бік козацтва тому, що малював ідеал, і риси феодальної ієрархічної структури заважали героїзації, поетизації козацтва у сприйнятті М.Гоголя. Письменник зображує козацтво пісень, дум, і йому не потрібно для цього деталізувати внутрішні стосунки козацтва. У результаті виходить дещо розмита, але явно ідеалізована картина народного суспільства.

Отже, М.Гоголь дотримувався романтичної історіософської концепції. У своїй без перебільшень геніальній повісті він розглядав Запорозьку Січ як практичне втілення демократичних державницьких принципів, змалював січовиків виразниками споконвічних заповітних прагнень українського народу, героїчними захисниками його завоювань. "Ідеальність" змісту та ілюзорність історизму "Тараса Бульби" дали підстави багатьом дослідникам говорити про твір як про романтичну повість.

Що ж стосується літературної спадщини М.Костомарова, то характерне для української романтичної поезії оспівування козацьких часів займає у нього досить скромне місце. Лірико-епічні твори "Максим Перебийніс" (Перебийніс – одне з прізвиськ М.Кривоноса), "Згадка", "Могила", "Дід-пасічник" є спогадами-роздумами про минулі події. Поетизація славних гетьманів, козацької слави й могил, образ "сердешної небоги" – матері-України властиві віршеві "Спить Вкраїна та руїни". Однак вже в історичній драмі "Сава Чалий" (1838) (до речі, саме М.Костомаров започаткував в українській літературі жанр історичної драми) відбилася переоцінка автором козаччини, варіюється думка, що козацтво – це не завжди уособлення образу вольниці, в якому проступає ідея національної незалежності України. П'єса вперше була надрукована окремим виданням "Драматические сцены на южнорусском языке", у Харкові весною 1839 року під псевдонімом Ієремія Галка. Потім п'єса неодноразово перевидавалась, увійшла в "Збірник творів І.Галки" (Одеса, 1875), в книгу "Твори Амврозия Метлинського і М.Костомарова" (Львів, 1906), у видання Костомарова "Твори в двох томах" (К., 1967 і 1990). Про створення "Сави Чалого" сам автор зазначав, що написав драматичний твір у лютому 1838 року впродовж трьох тижнів, взявши зміст з відомої народної пісні, проте припустився великої історичної помилки, віднісши події, оспівані в цій пісні, до першої половини XVII століття, тоді як вони відбувались у першій половині XVIII ст.. Цей твір був неоднаково сприйнятий літературознавцями: одні схвально оцінили його (наприклад, Срезневський), інші знаходили в ньому недоліки, до того ж звинувачували автора в невеликій художній вартості драми. Проте ці огріхи, на думку О.Грушевського, не зменшують літературної вартості п'єси Костомарова, адже "Сава Чалий" цікавий перш за все, як ознака того повороту, що від без критичного напрямку перших українських романтиків, гірких їхніх жалів за минулим та повної безпорадності в сучасному приводить до генія Т.Шевченка, який все українське письменство спрямував у новому руслі. Костомаров більше від своїх попередників зумів зміркувати і зважити старовину і сучасність, знайти нові мотиви та підходи до їх зображення.

Митець відходить від притаманного для його століття захопленого та навіть дещо ідеалізованого змалювання козацької слави; в його п'єсі відсутність міцних морально-психологічних зв'язків між керівником і підлеглими, його особистого авторитету призводить у критичній ситуації до того, що козаки стають слухняним знаряддям іншого (Гната Голого), не розгадавши його підступних намірів, і як некерована маса вбивають і Саву, і мстивого Гната.

Проте було б неправильно вважати, що М.Костомаров, подібно до П.Куліша в пізній період його творчості, змальовує козацтво як руйнівну силу. У праці "П.А.Кулиш и его последняя литературная деятельность" (1883) письменник навпаки засуджував погляди Пантелеймона Олександровича про доцільність і справедливість зруйнування Запорозької Січі та знищення українського козацтва тощо. Влучно зауважили В.Кошелєв та А.Чернов, написавши, що "... в отличие от многих современников, Костомаров стремился избежать упрощения в решении вопроса о природе и истории козачества. Противоречия не только не пугали, а наоборот, привлекали его, становились естественной составляющей любого живого процесса. Он понимал опасность любого односложного похода и упрощения запутаных исторических проблем..." [4, 103-104].

Слід підкреслити особливість критичного підходу М.Костомарова до оцінки ролі козацтва в історії, а також його негативне ставлення до націоналістичного самовеличчя і фальшивого приховування огріхів минулого.

Автор звертається не лише до науково-історичних (літописи, хроніки і т.д.), а й до фольклорних джерел, і при цьому створює власну, свою версію бачення феномену козацтва: минуле у митця слова героїзується і протиставляється пасивному сьогоденню козацтва часів Сави Чалого: "Не такі козаки стали!" – з болем констатує М.Костомаров.

Оригінальність поглядів Костомарова на козацтво та його історичну роль полягає в тому, що він максимально об'єктивно відобразив історію цього феномену, зумівши знайти золоту середину між різко протилежними уявленнями про Запорізьку Січ як "християнську козацьку республіку", з одного боку, і як притулок для пасивних у вчинках, здеморалізованих елементів, з іншого.

Найбільша заслуга цього високопрофесійного вченого, вважаю, в тому, що він поглянув на козаків як на живих людей з притаманними їм пристрастями, амбіціями, помилками, і це ніяк не зменшує їх заслуг перед Україною, а навпаки надає їм здатність знаходити повагу та співчуття у душах нащадків.

Таким чином, бачимо, що М.Гоголь і М.Костомаров обирають дві цілком протилежні концепції моделювання образу козацтва: романтичну та критичну відповідно. Постає питання: чому письменники, які творили в той самий час і належали до одного стилістичного напряму, зобразили козацький рух зовсім по-різному? Напевно, відповідь на нього слід шукати не лише і не стільки в політичних переконаннях митців, а перш за все в тих цілях, які перед собою ставили М.Гоголь та М.Костомаров при написанні своїх видатних творів. Так, щодо мети Гоголя, доцільно було б застосувати слова Г.Гуковського, який стверджував, що автор "Тараса Бульби" модернізує в дусі руського просвітництва кінця XVIII – початку XIX століття давнину в бік своєї мрії. Історично поглядам М.Гоголя стосовно запорозького козацтва притаманне романтичне спрямування, і як представник романтичного напряму в літературі письменник розглядає історичне минуле як ряд звитяжних вчинків національних героїв у боротьбі за суспільно-політичні ідеали. І, можливо, в цьому мрійливому зображенні героїзма запорожців і втілилась та "трагічна, природна, невідступна, генетична українськість" [4, 5] Гоголя, якій було затісно в Петербурзі, і про яку так полум'яно писав В.Яворівський.

М.Костомаров своєю драмою прагнув не піднести національний дух нашого народу, а вказати на помилки українців у минулому, аби попередити їхню появу в часи самого автора і майбутньому. Твір письменника мав стати застереженням та оберегом української нації.

Отож, бачимо, що обидва митці досягли того, чого прагнули, і не так вже суттєво, чиє моделювання образу козацтва ближче до історичних реалій, адже і "Сава Чалий", і "Тарас Бульба" – це перш за все художній вимисел, який засвідчує звитяжність українців та геніальність своїх авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Поэтика / Аристотель // Поэтика. Риторика. – СПб., 2000. – 352 с.
2. Тихомиров В.Н. Принципы историзма в повести Гоголя "Тарас Бульба" (традиции В.Скотта и новаторство) / В.Тихомиров // Запорожжя в історії та культурі: Тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. – Запоріжжя, 1991. – С. 97-98.
3. Гоголь Н.В. Тарас Бульба / Н.Гоголь // Повести. – Ленинград, 1987. – С. 96-199.
4. Кошелев В.А., Чернов А.В. Феномен "козачества" в произведениях Н.И.Костомарова / В.Кошелев, А.Чернов // Запорожжя в історії та культурі: Тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. – Запоріжжя, 1991. – С. 103-104.
5. Яворівський В. Українськість Гоголя / В.Яворівський // Культура і життя. – 2002. – 14 серпня – С. 5.

УДК 821.161.2

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ПИСЬМЕННИКА

Куцевол О. В., аспірант

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

Стаття присвячена дослідженню відображення історичних подій 30 – 60-х років XX століття у творчій спадщині Юрія Шовкопляса.

Ключові слова: історичний контекст, інтелігенція, талант, індустріалізація, психологізм.

Куцевол О.В. ЮРИЙ ШОВКОПЛЯС: ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ТВОРЧЕСТВА ПИСАТЕЛЯ / Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С.Сковороды, Украина.